

Grażyna HABRAJSKA

PROFILE SEMANTYCZNE MIŁOŚCI I PRZYJAŹNI Wyniki badań empirycznych przeprowadzonych wśród młodzieży akademickiej¹

Miłość wiąże przede wszystkim ludzi, ale kochać możemy również zwierzęta i przedmioty. Ma ona różne oblicza – inaczej kocha się rodziców, dzieci, rodzeństwo, a inaczej partnera. Inne rodzaje miłości, opisywane w literaturze i słownikach, nie pojawiły się w odpowiedziach respondentów. Zastanawia zwłaszcza brak wskazania miłości do Boga i ojczyzny.

Przyjaźń jest niewymuszoną miłością do bliźniego, niemającą na celu prokreacji.
Aleksy Awdiejew

Na temat przyjaźni, a zwłaszcza miłości, istnieje bardzo bogata literatura w obrębie wielu dziedzin nauki, takich jak filozofia, psychologia, socjologia, literaturoznawstwo czy językoznawstwo. Nie będę jej tutaj przywoływać, ponieważ łatwo ją odnaleźć, a celem tego tekstu nie jest przegląd różnych stanowisk poświęconych tym pojęciom. Ich etymologia także jest ogólnie znana²: „miłość” wywodzi się z prasłowiańskiego „*milostb” („bycie miłym, przyjemnym”)³, a przyjaźń z prasłowiańskiego „*prijaznb” („przychylność, życzliwość; dobre, serdeczne stosunki”). Punktem wyjścia moich rozważań będzie zatem odwołanie się jedynie do współczesnych definicji słownikowych. Chcę przede wszystkim zaprezentować rozumienie tych pojęć przez obecnych studentów, co wydaje się interesujące choćby w perspektywie rozważań ks. Marka Dziewieckiego *Przyjaźń w czasach nieprzyjaznych dla przyjaźni*⁴. Wnioski uzyskane w wyniku przeprowadzenia specjalnie przygotowanej ankiety porównane zostaną z efektami badań polskich symboli kolektywnych, przeprowadzonych przez Michaela Fleischera.

¹ Badania ankietowe przeprowadzone w 2013 roku na grupie 300 studentów. Większa grupa respondentów nie była potrzebna, ponieważ wyniki wyraźnie się grupowały w wypowiedzi dominujące i sporadyczne. Kwestionariusz ankiety został zamieszczony na końcu niniejszych rozważań.

² Zob. K. Długosz-Kurczabowa, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2005.

³ Modele etymologiczne tego pojęcia, funkcjonującego także w innych językach, opisała Mariola Jakubowicz (zob. M. Jakubowicz, *Dwa oblicza miłości. Porównanie językowych obrazów miłości tkwiących w etymologii i frazeologii*, w: *Język a kultura*, t. 14, *Uczucia w języku i tekście*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000).

⁴ Zob. ks. M. Dziewiecki, *Przyjaźń w czasach nieprzyjaznych dla przyjaźni*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/1/IP/md_przyjazn2011.html.

KŁOPOTY Z DEFINICJĄ

Oczywiście warto byłoby zbadać, jak pojęcia te funkcjonują w codziennej komunikacji face-to-face, ale wymagałoby to niestety zgromadzenia reprezentatywnego materiału, a zatem długiego czasu. Jest to o tyle trudne, że użycie samych nazw „miłość”, „przyjaźń” czy „braterstwo” jest dość rzadkie, zwykle ograniczone do wyjaśniania ich znaczenia. Z kolei wyrażanie miłości czy sygnalizowanie przyjaźni ma najczęściej charakter określonych działań, a w języku postać wyznań, obietnic czy rad. Dominująca w tym zakresie komunikacja niewerbalna, która pozwala beneficjentowi rozpoznać, że ma w drugiej osobie przyjaciela czy też że druga osoba odwzajemnia jego miłość, obejmuje takie działania na rzecz tej osoby, jak: pomoc w wykonaniu jakiegoś zadania, załatwienie za nią jakichś spraw, pożyczanie pieniędzy, zabranie do swojego domu bądź okazanie wsparcia, na przykład przez przytulenie, uścisk dłoni, pocałunek czy rozśmieszanie. Z kolei werbalnie miłość, przyjaźń i braterstwo wyrażane są za pomocą emotywno-oceniających aktów mowy⁵, takich jak: wyznanie (np. „kocham cię”; „jesteś całym moim światem”; „jesteś moim szczęściem”; „jesteś moją radością”), wyrażanie współczucia (np. „bardzo mi przykro”; „jestem z tobą”), wyrażanie radości (np. „cieszę się bardzo z twojego awansu”; „dawno ci się należała ta nagroda”), pocieszanie (np. „wszystko się ułoży”; „nie raz już byłeś w trudnej sytuacji i wyszedłeś z tego”; „nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło”), zachęcanie (np. „na pewno ci się uda”), radzenie (np. „na twoim miejscu bym...”; „zastanów się, zanim to zrobisz”; „przemyśl to jeszcze”) czy komplementowanie (np. „ślicznie dziś wyglądasz”; „nie się nie zmieniasz”). Lista takich zachowań, zarówno werbalnych, jak i niewerbalnych, jest bardzo długa i trudna do sporządzenia. Każdy z nas mógłby wzbogacić już wymienione tu sformułowania. Pełne zbadanie ich funkcjonowania wymagałoby jednak uwzględnienia także kontekstów ich wypowiedzenia, niezbędne zatem byłyby nagrania, w których w określonej sytuacji pojawiałyby się właściwe dla niej zachowania językowe i niejęzykowe. Również, jeśli chcielibyśmy analizować już istniejące teksty, konieczne byłoby wyodrębnienie z nich opisów zachowań niewerbalnych i werbalnych świadczących o uczuciu czy postawie oraz określenie ich doboru i metodologii opisu.

Definiowanie miłości, przyjaźni i bliskiego przyjaźni braterstwa w słownikach ogranicza się do określenia relacji między uczestnikami tych relacji lub podania ich synonimów. Najbogatszą definicję, a właściwie szereg definicji, ma miłość, która ujmowana jest jako: „1. «głębokie uczucie do drugiej osoby, któremu zwykle towarzyszy pożądanie»; 2. «silna więź, jaka łączy ludzi sobie

⁵ Zob. A. A w d i e j e w, *Gramatyka interakcji werbalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.

bliskich»; 3. «poczucie silnej więzi z czymś, co jest dla kogoś wielką wartością»; 4. «głębokie zainteresowanie czymś, znajdowanie w czymś przyjemności»; 5. «obiekt czyichś uczuć i pragnień»; 6. «pożycie seksualne»⁶. Definicje te można ująć w odpowiednie standardowe schematy⁷: 1. KOCHAĆ [ktoś 1: KOBIETA / MĘŻCZYŻNA, kogoś 2: MĘŻCZYŻNĘ / KOBIETĘ]; 2. KOCHAĆ [ktoś 1: RODZICE / DZIADKOWIE, kogoś 2: DZIECI / WNUKI]⁸; 3. KOCHAĆ [KTOŚ 1, kogoś 2: BOGA / coś: ŻYCIE, OJCZYZNĘ itd.]⁹; 4. KOCHAĆ [KTOŚ, coś: PSA / RYBKI / BIŻUTERIĘ / PRACĘ / PODRÓŻE itd.]; 5. KOCHAĆ SIĘ [KTOŚ 1, Z KIMŚ 2].

Znacznie skromniej definiowane są przyjaźń i braterstwo. Przyjaźń określana jest jako „bliskie, serdeczne stosunki z kimś oparte na wzajemnej życzliwości i zaufaniu; też: życzliwość, serdeczność okazywana komuś”¹⁰. Braterstwo rozumiane jest zaś jako: „1. «przyjaźń, koleżeństwo»; 2. «brat z żoną»”¹¹ lub „1. «więzy pokrewieństwa łączące synów jednych rodziców»; 2. «uczucia braterskie, oparte na zaufaniu, szczerości; przyjaźń, solidarność»”¹².

Już w tych bardzo skromnych, pobieżnych definicjach widać, że najbogatsze semantycznie jest pojęcie miłości, co nie dziwi, jest to bowiem uczucie, którego doświadcza każdy człowiek, pozostające w ścisłym związku z emocjami. Pozostałe dwa pojęcia *Słownik języka polskiego* wydany przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe traktuje po macoszemu, właściwie nie oddając ich sensów, które są jednak żywe w codziennej komunikacji.

CHARAKTERYSTYKA ZWIĄZKU

Różnice między pojęciami „miłość”, „przyjaźń” i „braterstwo”, na które wskazywali moi respondenci, można opisać, odpowiadając na pytania: „Czym jest?” (czyli: jaki jest charakter związku, jakie ma on cechy?); „Kogo dotyczy?”

⁶ <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2483508>

⁷ O standardach semantycznych pisaliśmy z Aleksym Awdiejewem w wielu publikacjach. Zob. np. A w d i e j e w, G. H a b r a j s k a, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1-2, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2004-2006.

⁸ Interesujące rozważania na temat miłości do dziecka znajdują się w artykule Grażyny Sawickiej (zob. G. S a w i c k a, *Miłość niejedno ma imię (Językowe i pozajęzykowe interakcje między matką a dzieckiem)*, w: *Uczucia w języku i tekście*, s. 153-163).

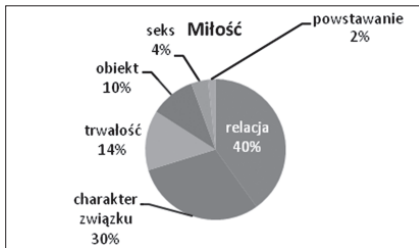
⁹ Rozważania na temat miłości do Boga znajdzie czytelnik w artykule Bogusława Bierwaczonka (zob. B. B i e r w i a c z o n e k, *Religijne subkategorie miłości*, w: *Uczucia w języku i tekście*, s. 79-115). Autor analizuje dwie subkategorie miłości: miłości Boga do człowieka i miłości człowieka do Boga. Analiza ma charakter kognitywny.

¹⁰ <http://sjp.pwn.pl/slownik/2512094/przyja%20C5%BA%20C5%84>.

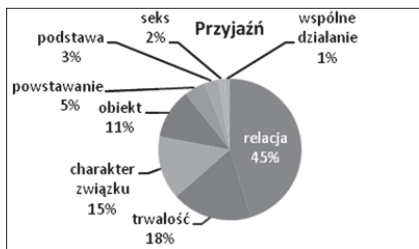
¹¹ <http://sjp.pwn.pl/slownik/2445978/braterstwo>.

¹² <http://sjp.pl/braterstwo>.

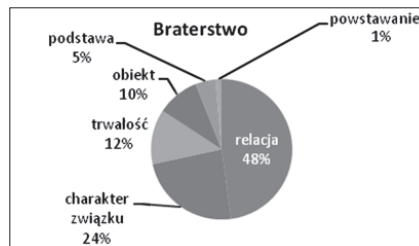
(czyli: kto może tworzyć związek?); „Co jest jej podstawą?; „Jak powstaje?”; „Jak długo trwa?”; „Jakie relacje łączą jej objekty?”; „Jaki jest ich stosunek do seksu?”. Charakteryzując te elementy, uzyskujemy potoczne definicje miłości, przyjaźni i braterstwa. Respondenci w ich opisie przede wszystkim wskazywali na relacje łączące objekty, charakter ich związku, jego trwałość i objekty go tworzące. Widać to na przedstawionych niżej schematach (1-3):

Schemat 1. Miłość.

Schemat 2. Przyjaźń.

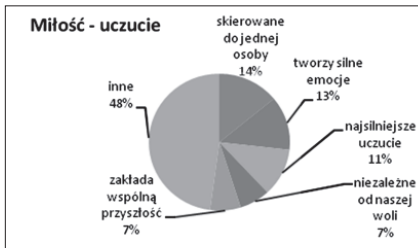

Schemat 3. Braterstwo.

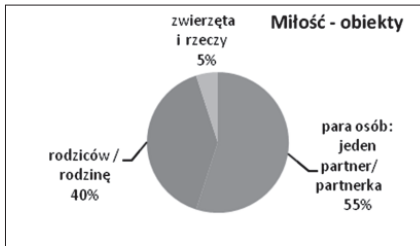
Wykorzystując wymienione parametry, miłość można określić jako uczucie (odpowiedź na pytanie „Czym jest?”), które łączy dwie osoby (odpowiedź na pytanie „Kogo dotyczy?”), powstaje nagle, nieoczekiwanie (odpowiedź na pytanie „Jak powstaje?”), jest względnie trwałe (odpowiedź na pytanie „Jak długo trwa?”), oparte na licznych relacjach (odpowiedź na pytanie „Jakie relacje łączą objekty?”), i zwykle wiąże się z seksem (odpowiedź na pytanie

„Jaki jest stosunek do seksu?”). Analizując wypowiedzi studentów, można bliżej scharakteryzować to uczucie, określić jego obiekty, trwałość i łączące się z nim relacje.

Uczucie miłości skierowane jest do jednej osoby, wywołuje silne emocje, jest uczuciem najintensywniejszym, niezależnym od naszej woli, często zakłada wspólną przyszłość (zob. schemat 4). Inne określenia przypisywane uczuciu miłości, na przykład takie, jak: „może być: nieszczęśliwa (szalona, nieprzewidywalna)” czy „nie może istnieć bez przyjaźni”, pojawiały się jednostkowo.

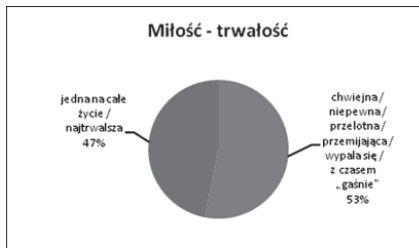
Schemat 4. Miłość – uczucie.

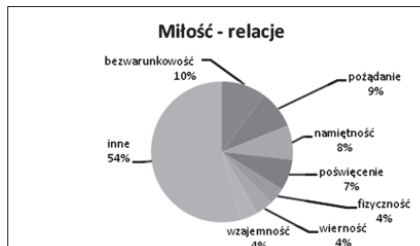
Schemat 5. Miłość – obiekty.

Miłość wiąże przede wszystkim ludzi, ale kochać możemy również zwierzęta i przedmioty (zob. schemat 5). Ma ona różne oblicza – inaczej kocha się rodziców, dzieci, rodzeństwo, a inaczej partnera. Inne rodzaje miłości, opisywane w literaturze i słownikach, nie pojawiły się w odpowiedziach respondentów. Zastanawia zwłaszcza brak wskazania miłości do Boga i ojczyzny. Interpretację tego zjawiska pozostawiam czytelnikowi.

Na temat trwałości miłości zdania młodzieży są rozbieżne, połowa respondentów twierdzi, że jest to uczucie przelotne, a połowa, że najtrwalsze (zob. schemat 6). Wydaje się, że ten czynnik, aczkolwiek dla respondentów ważny, bardzo mocno uwarunkowany jest ich własnymi doświadczeniami, które w tym wieku nie są jeszcze pełne. Czy jednak kiedykolwiek można powiedzieć, że są one pełne? Trzeba przy tym podkreślić, że na przelotność uczucia miłości wskazywali zarówno mężczyźni, jak i kobiety, a trwałość podkreślały wyłącznie kobiety.

Schemat 6. Miłość – trwałość.

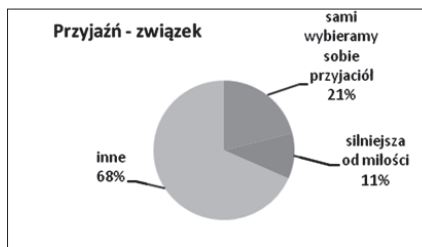
Schemat 7. Miłość – relacje.

Przy definiowaniu miłości najczęściej wskazywano na relacje między kochającymi się osobami (zob. schemat 7). Najważniejsza w miłości była dla respondentów jej bezwarunkowość, polegająca na tym, że miłością „obdarzamy ludzi, którzy niekoniecznie na to zasługują”. Miłość wiąże się też z pożądaniem, namiętnością i fizycznością oraz zakłada poświęcenie dla partnera: „Powoduje, że dla drugiej osoby możemy zrobić wszystko / przedkładamy dobro drugiej osoby nad swoje / zmieniamy siebie dla drugiej osoby”. Miłość wymaga też wzajemności i wierności. Na bardzo dużą grupę „relacji innych” składają się, pojedynczo wymieniane, między innymi: oddanie, zaufanie, bliskość, przywiązanie, troska, zazdrość, bezgraniczność (kochana mimo wad), zgoda na kompromisy, zaangażowanie i czułość.

Przyjaźń, w odniesieniu do przywołanych parametrów, określana była jako związek (odpowiedź na pytanie „Czym jest?”) łączący ludzi często tej samej płci (odpowiedź na pytanie „Kogo dotyczy?”) dobierających się na podstawie wspólnych poglądów czy postaw (odpowiedź na pytanie „Jaka jest jej podstawa?”), najczęściej trwałe (odpowiedź na pytanie „Jak długo trwa?”), wykluczający seksualność (odpowiedź na pytanie „Jaki jest stosunek do seksu?”), wymagający określonych relacji między tworzącymi go osobami (odpowiedź na pytanie „Jakie relacje łączą obiekty?”). Wypowiedzi studentów pozwalają bliżej scharakteryzować również ten związek, określić jego obiekty i relacje.

Związek przyjacielski jest silniejszy od miłosnego i oparty na przemyślanym doborze partnera (zob. schemat 8). Do innych jego cech należą między innymi: stałość emocjonalna („brak huśtawki emocjonalnej”), możliwość

wiązania się każdego z przyjaciół z innymi osobami oraz poczucie bezpieczeństwa.

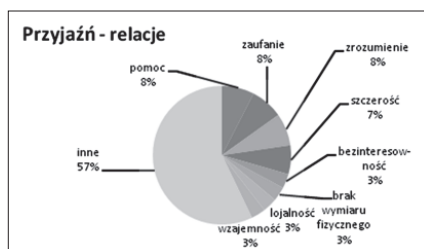
Schemat 8. Przyjaźń – związek.

Schemat 9. Przyjaźń – obiekty.

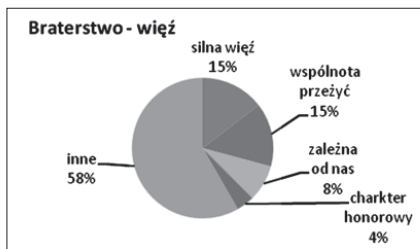
Przyjaźń łączy wyłącznie ludzi. Przyjaźnić się można przy tym z każdym, niezależnie od jego wieku i płci (zob. schemat 9). Przyjaciół można mieć w tym samym czasie wielu, inaczej niż w przypadku partnera w miłości. Przyjaciół zawsze jednak łączy jakieś podobieństwo, na przykład charakteru, poglądów czy temperamentu. Przyjaźń jest efektem długiego przebywania z drugim człowiekiem, budowana jest stopniowo, wymaga dużo czasu, by się umocnić, i trzeba na nią zasłużyć. Jest związkiem na całe życie.

Najczęściej wskazywane relacje między przyjaciółmi to wzajemna pomoc w każdej sytuacji, poleganie na drugiej osobie, wzajemne zrozumienie, szczerłość („bez względu na to, jak jest, mówimy sobie wszystko”), bezinteresowność, lojalność, brak wymiaru fizycznego (zob. schemat 10).

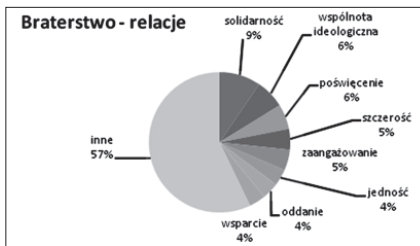

Schemat 10. Przyjaźń – relacje.

Braterstwo jest pojęciem najmniej znanym respondentom. Z jednej strony bardzo zbliża się do pojęcia przyjaźni, a z drugiej wskazuje na relacje rodzinne, które dla naszych porównawczych rozważań nie są istotne. Zatem braterstwo, w znaczeniu zbliżonym do przyjaźni, jest to trwała więź (odpowiedź na pytanie „Czym jest?”) głównie między mężczyznami (odpowiedź na pytanie „Kogo dotyczy?”), oparta na dumie i honorze, często o podłożu ideologicznym (odpowiedź na pytanie „Jaka jest jego podstawa?”), długotrwała (odpowiedź na pytanie „Jak długo trwa?”), pozbawiona seksualności (odpowiedź na pytanie „Jaki jest stosunek do seksu?”), generująca przede wszystkim takie relacje, jak: solidarność, prezentowanie wspólnej opinii, wymóg poświęcenia, zaangażowania, jedności czy lojalności (odpowiedź na pytanie „Jakie relacje łączą obiekty?”). Wypowiedzi studentów pozwalają bliżej scharakteryzować tę więź i charakterystyczne dla niej relacje (zob. schematy 11 i 12).

Schemat 11. Braterstwo – więź.

Schemat 12. Braterstwo – relacje.

Z ujętego w tabeli 1 zestawienia wynika, że między pojęciami miłości, przyjaźni i braterstwa można zakreślić wyraźne granice. Ciekawe jest zwłaszcza porównanie przyjaźni z braterstwem; przyciąga w nim uwagę postrzeganie braterstwa jako więzi o bardziej społecznym charakterze niż przyjaźni, opartej na wspólnotcie ideologicznej i solidarności. Uczucie miłości ma w dużej mierze wymiar emocjonalny (jako pożądanie czy namiętność), podczas gdy przyjaźń i braterstwo są bardziej racjonalne (charakteryzują je raczej pomoc, zrozumienie i lojalność). W tym ujęciu miłość jest zatem uczuciem, z którym wiąże

się pewien rodzaj zachowań, natomiast przyjaźń i braterstwo są postawami charakteryzującymi się gotowością do określonych zachowań, a pozytywne uczucia mogą, ale nie muszą im towarzyszyć¹³.

Tabela 1. Zestawienie porównawcze najważniejszych wyznaczników definicyjnych pojęć: miłości, przyjaźni i braterstwa.

Charakter związku	Miłość	Przyjaźń	Braterstwo
	uczucie	relacja	więź
Uczestnicy	kobieta + mężczyzna rodzice / dziadkowie + dzieci / wnuki ludzie + zwierzęta / przedmioty	każdy	grupa (mężczyzn)
Relacje	bezwartunkowość pożądanie namiętność poświęcenie fizyczność wierność wzajemność	pomoc zaufanie zrozumienie szczerłość bezinteresowność brak fizyczności lojalność wzajemność	solidarność wspólnota ideologiczna poświęcenie szczerłość zaangażowanie jedność oddanie wsparcie

RELACJE

Relacje istotne dla miłości, przyjaźni i braterstwa, decydujące o zasadniczych różnicach między tymi fenomenami, w definicjach przedstawiane były w bardzo skromnym zakresie. Ponieważ jednak we wszystkich opracowaniach dotyczących miłości i przyjaźni charakterystyki tych więzi skupiają się właśnie na istocie relacji łączących zaangażowane w nie osoby, przyjrzałam się im dokładniej. Pomięłam jednak ten aspekt w odniesieniu do braterstwa, ponieważ ma już ono raczej wymiar historyczny, a jego znaczenie przesuwają się coraz bardziej ku relacjom czysto rodzinnym.

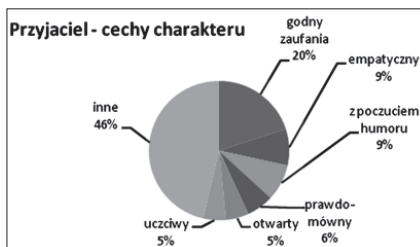
Przedmiotem badań było pragnienie określenia: (1) jakie cechy są pożądane u przyjaciela, a jakie u osoby, którą się kocha (u kochanka), (2) jakie cechy wykluczają osobę, która jest potencjalnym kandydatem na przyjaciela / kochanka, (3) co jesteśmy gotowi zrobić dla przyjaciela, a co dla kochanka oraz (4) jak okazujemy przyjaźń, a jak miłość.

¹³ Interesujące rozważania na temat uczuć i postaw znajdzie czytelnik w artykule Jadwigi Pużyny (zob. J. P u z y n i a, *Uczucia a postawy w języku polskim*, w: *Uczucia w języku i tekście*, s. 9-24).

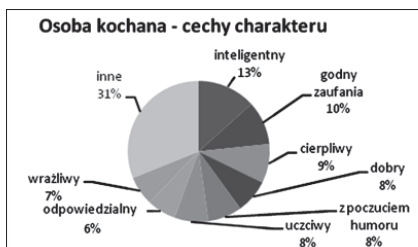
OCZEKIWANIA

Cechy, jakich młodzi ludzie oczekują od osób, które kochają, i od przyjaciół, dotyczą w jednej trzeciej właściwości ich charakteru, a w dwóch trzecich stosunku do przyjaciela lub ukochanego, czyli właśnie wzajemnych relacji.

U przyjaciela do najbardziej cenionych właściwości charakteru zaliczono: budzenie zaufania, empatię, poczucie humoru, prawdomówność, otwartość i uczciwość (zob. schemat 13), a u osoby kochanej: inteligencję, budzenie zaufania, cierpliwość, dobroć, poczucie humoru, uczciwość, odpowiedzialność i wrażliwość (zob. schemat 14). Oczekiwanie, że osoba kochana będzie inteligentna, jest, jak się wydaje, wynikiem doboru respondentów, którzy studiują i doceniają walory intelektualne partnera. Duża grupa „innych” cech zależała od indywidualnych preferencji respondentów. W przypadku przyjaciela znalazły się w niej między innymi: bezinteresowność, ciekawość świata, cierpliwość, spontaniczność, inteligencja, mądrość i odpowiedzialność, a w przypadku ukochanego: bezinteresowność, wytrwałość, ciepło, konsekwencja, mądrość, spontaniczność i uczuciowość.

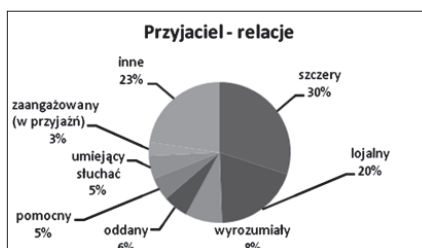
Schemat 13. Przyjaciel – cechy charakteru.

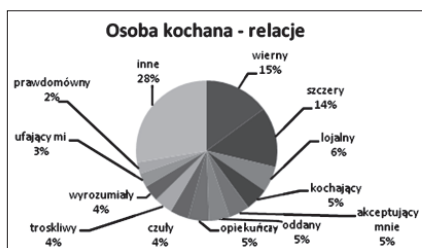
Schemat 14. Osoba kochana – cechy charakteru.

Natomiast wymagania wobec przyjaciela, skierowane na „ja”, czyli związane z wzajemnymi relacjami, dotyczą przede wszystkim szczerości, lojalności, wyrozumiałości, oddania, gotowości do pomocy, umiejętności słuchania i zaangażowania w przyjaźń (zob. schemat 15), a wymagania wobec osoby ukochanej – wierności, szczerości, lojalności, okazywania miłości, akcepta-

cji, oddania, opiekuńczości, czułości, troskliwości, wyrozumiałości, zaufania i prawdomówności (zob. schemat 16). Indywidualnie od przyjaciela oczekują respondenci między innymi dyskrecji, wierności, tolerancji, troskliwości i akceptacji, a od kochanej osoby empatii, gotowości do poświęceń, bycia również przyjacielem, wsparcia oraz okazywania emocji i uczuć.

Schemat 15. Przyjaciół – relacje.

Schemat 16. Osoba kochana – relacje.

Jak widać, niektóre cechy i relacje oczekiwane są zarówno u przyjaciela, jak i u kochanej osoby. I jeden, i drugi partner więzi powinien pozostawać godny zaufania, wykazywać poczucie humoru, być uczciwy, inteligentny, bezinteresowny i mądry, a w stosunku do nas również szczerzy, lojalny i wyrozumiały. Wydaje się, że ludzi, których te cechy wyróżniają, chętnie widzimy obok siebie nie tylko jako przyjaciół czy kochanków, ale także jako kolegów i współpracowników.

ZACHOWANIA WYKLUCZAJĄCE

Interesujące są również wypowiedzi dotyczące zachowań przyjaciela i osoby kochanej nieakceptowanych przez młodzież, zachowań, które wykluczają daną osobę jako kandydata na bycie kimś bliskim. Przyjacielowi respondenci nie wybaczyliby: kłamstwa, ujawnienia tajemnicy, braku lojalności, plotkarstwa, opuszczenia w najgorszym momencie życia, braku zaufania, ośmieszania (zob. schemat 17), a osobie kochanej: zdrady, kłamstwa, braku szczerości,

poniżania, braku lojalności, ingerowania w prywatność, odmowy wsparcia (zob. schemat 18). Wśród „innych” zachowań niewybaczalnych u przyjaciela wymieniano: odmowę wsparcia, ranienie, łamanie obietnic i brak zaangażowania w związek, a u osoby kochanej: brak zainteresowania, szpiegowanie, nadużycie zaufania, agresję i popełnienie przestępstwa. Niektórzy twierdzili, że nie ma takich zachowań, których nie mogliby wybaczyć przyjacielowi lub kochanej osobie, ale respondentów tych nie było zbyt wielu.

Schemat 17. Przyjaciel – zachowania wykluczające.

Schemat 18. Osoba kochana – zachowania wykluczające.

Zachowania wykluczające są również w pewnej mierze wspólne dla przyjaciela i kochanej osoby. Do takich należą: kłamstwo, brak lojalności czy ośmieszanie / poniżanie.

Analizując zachowania niepożądane w przyjaźni i miłości, można też wskazać na ich przeciwieństwa, czyli zachowania oczekiwane. Zarysowują się tu następujące pary: kłamstwo – prawdomówność, ujawnienie tajemnicy – dyskrecja, brak lojalności – lojalność, plotkarstwo – szczerłość, opuszczenie w trudnej chwili – wsparcie, brak zaufania – zaufanie, ośmieszanie / poniżanie – szacunek, zdrada – wierność, ingerowanie w życie partnera – swoboda. Możemy zatem porównać oczekiwania wymieniane wprost i wynikające z przeciwieństwa zachowań niepożądanych (zob. schematy 19-20).

Schemat 19. Oczekiwania względem przyjaciela.

Schemat 20. Oczekiwania względem osoby kochanej.

Tylko niektóre z nich się pokrywają (zob. schematy 21 i 22). Oczekiwania wynikające z przeciwieństwa zachowań niepożądanych są bardziej nakierowane na ochronę „ja” i należą do nich: szacunek, akceptacja, prawdomówność, zaufanie i czułość; natomiast oczekiwania wymieniane wprost dotyczą zachowań wspólnie realizowanych i obejmują przede wszystkim: zaangażowanie, wyrozumiałość, oddanie i dyskrecję.

Schemat 21. Oczekiwania względem przyjaciela.

Schemat 22. Oczekiwania względem osoby kochanej.

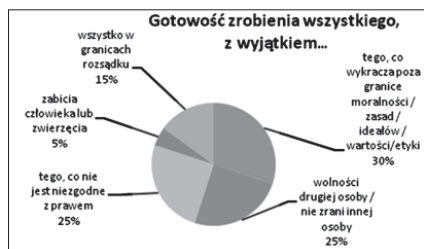
Możemy też wyodrębnić cechy oczekiwane i u przyjaciela, i u ukochanej osoby: są to szczerść i lojalność. Ponadto od przyjaciela oczekuje się pomocy, a od ukochanego szczerści, prawdomówności i opiekuńczości.

CO W ZAMIAN?

Skoro respondenci wymieniali tyle oczekiwań w stosunku do przyjaciela i ukochanej osoby, ciekawa byłam, co oferują w zamian, co są gotowi dla nich zrobić i jak okazują stosunek do bliskich. Z badań wynika, że młodzi ludzie gotowi są pomagać przyjacielowi w każdej sytuacji, wspierać go, poświęcić się dla niego (np. oddać nerkę, szpik, poświęcić własne plany i ambicje, poświęcić czas czy zrezygnować z własnych przyjemności), doradzić mu, spotykać się z nim, a także otoczyć go opieką, bronić czy wspierać (zob. schemat 23). Wiele osób (26% respondentów) pisało, że gotowi są dla przyjaciela poświęcić wszystko, przy czym połowa przy „wszystko” stawiała jednak pewne ograniczenia (zob. schemat 24), takie jak działania niezgodne z poczuciem moralności i systemem wartości, ograniczające wolność drugiej osoby lub mogące ją zranić, niezgodne z prawem, w tym zabicie człowieka lub zwierzęcia (z wyjątkiem sytuacji samoobrony).

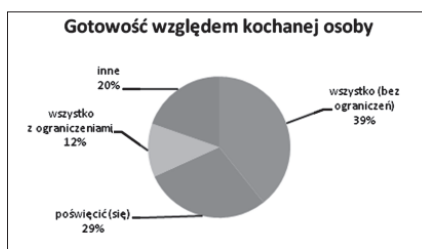

Schemat 23. Gotowość względem przyjaciela.

Schemat 24. Gotowość zrobienia wszystkiego, z wyjątkiem...

Natomiast dla osoby kochanej młodzież jeszcze częściej niż w wypadku przyjaźni gotowa jest zrobić wszystko (choć często z ograniczeniami), w tym również poświęcić się lub poświęcić coś (zob. schemat 25).

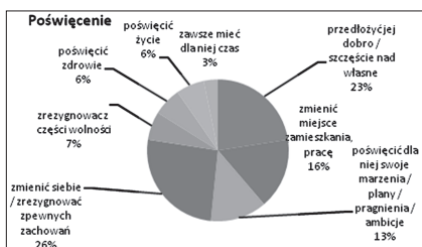

Schemat 25. Gotowość względem kochanej osoby.

Gotowość zrobienia wszystkiego dla ukochanej osoby jest deklarowana jeszcze częściej (przyznaje się do niej 51% respondentów), choć podobnie jak w przypadku przyjaźni, często także podlega ograniczeniom, takim jak: zagrożenie dla innej osoby (jej życia, zdrowia czy wolności), w tym także osoby, która gotowa jest zrobić wszystko (czyli krzywda kochającego), naruszenie prawa i norm moralnych oraz etycznych (zob. schemat 26). Dla ukochanej osoby młodzi ludzie gotowi są poświęcić swoje dobro, szczęście, marzenia, plany i ambicje, zmienić się, zrezygnować z części wolności, poświęcić zdrowie i życie, zawsze mieć dla tej osoby czas (zob. schemat 27).

Schemat 26. Gotowość zrobienia wszystkiego z wyjątkiem...

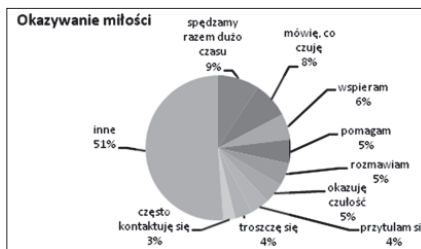
Schemat 27. Poświęcenie.

POŚWIĘCENIE

Gotowość do poświęcenia się znajduje swoje odzwierciedlenie w konkretnych działaniach. Przyjaźń praktykowana jest przez rozmowę i słuchanie, pomoc i wspieranie przyjaciela, utrzymywanie z nim kontaktu i wspólne spędzanie z nim czasu (zob. schemat 28). Miłość okazywana jest w podobny sposób jak przyjaźń, a ponadto przez wyznawanie uczuć, czułość, troskę o ukochanego i otaczanie go opieką (zob. schemat 29).

Schemat 28. Okazywanie przyjaźni.

Schemat 29. Okazywanie miłości.

W świetle schematów okazywanie miłości jawi się jako znacznie bardziej zindywidualizowane niż praktykowanie przyjaźni, o czym świadczy ponad 50% odpowiedzi jednostkowych („inne”). Jest to kolejny dowód na to, że miłość jest uczuciem, a przyjaźń postawą.

KOGNITYWNE STEREOTYPY

Po przedstawieniu wyników badań można pokusić się o zarysowanie kognitywnych stereotypów (kognitywnych definicji) pojęć miłości i przyjaźni. O przydatności materiałów gromadzonych za pomocą ankiet do badania językowego obrazu świata Jerzy Bartmiński pisał po raz pierwszy już pod

koniec dwudziestego wieku¹⁴, wykorzystując je w późniejszych badaniach nad językowym obrazem świata (JOS) i w jego opisach. Wnioski płynące z tak gromadzonych materiałów nie tworzą pełnego stereotypu kognitywnego, stanowić jednak mogą jego najbardziej żywy trzon, ponieważ obraz utrwalony we frazeologii, przysłowiach czy literaturze zawsze ma charakter zachowawczy w stosunku do współczesnych użyc. Opis stereotypu zostanie uporządkowany w oparciu o kategorie (fasety) służące odwzorowaniu struktury pojęciowej¹⁵. W analizowanym tutaj materiale wyodrębnić można trzy główne kategorie: rodzaj relacji, przejawy związku i wymagania wobec partnera. Wśród przejawów związku wyróżniam: pojawiające się emocje, manifestowanie bliskości, przyjmowanie na siebie określonych obowiązków względem partnera oraz gotowość do wykonywania pewnych działań na jego rzecz. Zgodnie z tymi kategoriami można skonstruować kognitywne definicje miłości i przyjaźni ujęte w poniższej tabeli.

Miłość	
Rodzaj relacji	uczucie, powstające nagle i nieoczekiwanie, niezależnie od naszej woli i zasług osoby, do której jest skierowane; dostarczające silnych emocji; jednoczące i zbliżające ludzi, pozwalając na tworzenie wspólnej przyszłości
Przejawy związku	
emocje	W stosunku do osoby kochanej odczuwane jest pożądanie (pociąg seksualny), namiętność, pragnienie bycia razem, ale także zazdrość; uczucie to wiąże się z radością dawania, a nie brania; uczucia są werbalizowane – wyraża się to, co się czuje
manifestowanie bliskości	Ludzie, którzy się kochają, trzymają się za ręce, przytulają, całują; są wobec siebie czuli i delikatni
przyjmowanie na siebie obowiązków	wyrażane poprzez dobrowolne przyjęcie postaw takich, jak: oddanie, przywiązanie, wierność, lojalność; bezinteresowność i zaangażowanie w związek; szacunek, cierpliwość, zaufanie i szczerłość, oraz przez takie działania jak: otaczanie troską, opiekowanie się, chronienie, pocieszanie; okazywanie zainteresowania, dzielenie smutków i radości; wspieranie, dodawanie otuchy; tolerancja, nieograniczanie wolności; wysłuchanie, doradzanie; sprawianie przyjemności
gotowość do wykonywania pewnych działań na rzecz partnera	Dla osoby kochanej jest się gotowym zrobić wszystko lub wszystko z pewnymi ograniczeniami (wymienione były wyżej – zob. schemat 26), a w szczególności poświęcić: zdrowie i życie; marzenia, plany, pragnienia, ambicje, część własnej wolności; miejsce zamieszkania, pracę
Wymagania wobec partnera	W zasadzie miłość nie stawia warunków, ale dobrze byłoby, gdyby kochana osoba była godna zaufania, dobra, wrażliwa, cierpliwa, odpowiedzialna, inteligentna, z poczuciem humoru

¹⁴ Zob. J. B a r t m i Ń s k i, *Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 41(1988), s. 91-104

¹⁵ Ten rodzaj opisu stereotypu upowszechnił zespół Jerzego Bartmińskiego. Przykłady jego zastosowania można znaleźć w wielu publikacjach tego zespołu, między innymi także w tomie 12. serii *Język a kultura*, zatytułowanym *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki* (red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1998). Jest to już dawna publikacja, ale właśnie w niej można znaleźć zebrane opisy różnych metod analizy stereotypów.

Przyjaźń	
Rodzaj relacji	postawa będąca efektem długiej znajomości drugiego człowieka, zwykle rozwija się stopniowo; powstaje świadomie, wymaga wzajemności; jest przewidywalna
Przejawy związku	
emocje	do przyjaciela czujemy sympatię
manifestowanie bliskości	Czasem do przyjaciela się przytulamy, gdy chcemy go pocieszyć
przyjmowanie na siebie obowiązków	wyrażane poprzez dobrowolne przyjęcie postaw takich, jak: lojalność, bezinteresowność, dotrzymywanie słowa, szacunek, szczerość, oraz przez takie działania, jak: wspieranie w każdej sytuacji, pozostawanie w stałym kontakcie, zainteresowanie, dzielenie się problemami i radościami; słuchanie, doradzanie; tolerancja, nieograniczanie wolności; pocieszanie, podtrzymywanie na duchu; obiektywne ocenianie
gotowość do wykonywania pewnych działań na rzecz partnera	Przyjacielowi przede wszystkim pomagamy w każdej sytuacji, poświęcamy czas, rezygnujemy z własnych przyjemności
Wymagania wobec partnera	Z przyjacielem musi nas łączyć podobieństwo postaw, temperamentów, charakterów, zainteresowań; wymagamy od przyjaciela zaufania, otwartości, empatii, prawdomówności i poczucia humoru

Miłość i przyjaźń są najważniejszymi symbolami kolektywnymi¹⁶ w Polsce (zajmują dwa pierwsze miejsca w rankingu)¹⁷, ocenianymi jednoznacznie pozytywnie (dwa pierwsze miejsca w rankingu) zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety, niezależnie od wieku i wykształcenia respondentów¹⁸. Sformułowane wyżej definicje kognitywne na podstawie moich badań młodzieży akademickiej są w podstawowych punktach zbieżne z profilami semantycznymi uzyskanymi przez Michaela Fleischera w wyniku jego badań respondentów zróżnicowanych pod względem socjologicznych kryteriów płci, wieku, wykształcenia, zawodu i wyznania¹⁹ (zob. schemat 30 – miłość i schemat 31 – przyjaźń²⁰).

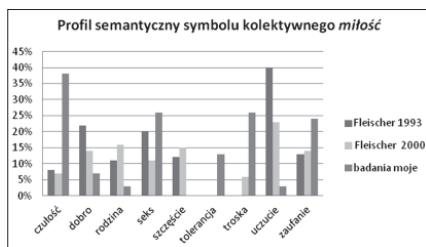
¹⁶ Terminu „symbole kolektywne” używam w znaczeniu, jakie nadał im Michael Fleischer: „Symbole kolektywne” są to znaki, mające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, że wykazują one uwarunkowane przez daną manifestację kultury znaczenie kulturowe oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne, a tym samym dyferencjujące, nacechowanie (wartościowanie), które są wiążące dla całej kultury jednostkowej, a interpretator dysponować musi szczególną wiedzą w zakresie interpretanta znaczeniowego oraz (przede wszystkim) znakowego. Owa szczególna wiedza zdobywana jest zarówno w uwarunkowanym kulturowo (na obszarze kultury jednostkowej) procesie socjalizacji, jak i podczas komunikacji w ramach danej kultury jednostkowej, pozwalając tym samym uczestnikowi kultury na adekwatne komunikowanie się w jego interdyskursie” (M. F l e i s c h e r, *Konstrukcja rzeczywistości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 43).

¹⁷ Badania przeprowadzone zostały w następujących miastach i okolicach: Wrocław, Warszawa, Szczecin, Lublin, Śląsk (Katowice, Zabrze, Będzin, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza) w roku 1993 i powtórzone w latach 1999-2000 (por. t e n ż e, *Polska symbolika kolektywna*, Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Wrocław 2003, s. 50).

¹⁸ Por. tamże, s. 62-102.

¹⁹ Por. tamże, s. 50.

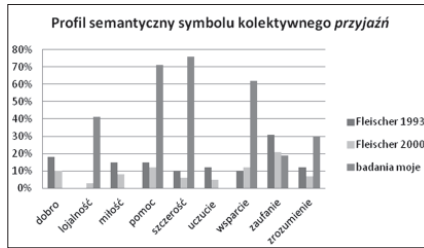
²⁰ Schematy opracowane na podstawie tabel w książce Michaela Fleischera *Konstrukcja rzeczywistości* (por. s. 72, 80).

Schemat 30. Profil semantyczny symbolu kolektywnego „miłość”.

O miłości Michael Fleischer pisze: „Miłość jest – jak się wydaje – najistotniejszym symbolem kolektywnym polskiej kultury. Wyraz ten jest najczęściej wymieniany i występuje bardzo wysoko w hierarchii. Zauważa się stosunkowo niewielką liczbę wyrażen i wariantów oraz wielką liczbę opisów, co wskazuje na symbol nasycony. Na pierwszym miejscu stoi komponent znaczeniowy «uczucie», klasyfikujący miłość do obszaru dobra. Obok komponentu miłość fizyczna (seks, kochanie), bardzo silnie wyrażona jest strona instytucjonalna (rodzina, małżeństwo). Ciekawe, że miłość jest w kulturze polskiej związana z religią (Bóg, wiara). Obok tego pojawia się cały szereg opisów etycznych lub ogólnospołecznych, które można by zebrać pod wspólnym pojęciem szczęście. Z systemem wyraz ten połączony jest pięcioma innymi, charakteryzującymi go słowami [dobroć, przyjaźń, rodzina, wierność, dom – G.H.]. Samo słowo służy charakterystyce [...] innych [dobroć, dom, kościół, ojczyzna, patriotyzm, pokój, przyjaźń, rodzina, tolerancja, wiara, wierność, wolność, Bóg, dziecko, Papież – G.H.]. Chodzi więc o kluczowy symbol kultury polskiej, organizujący cały system”²¹. Różnice między profilem semantycznym miłości zarysowanym przez Michaela Fleischera a kognitywnym stereotypem wyodrębnionym z wypowiedzi studentów sprowadzają się do trzech podstawowych różnic – (1) w wypowiedziach młodzieży akademickiej pominięty został całkowicie związek miłości z religią; (2) rzadko pojawiał się komponent rodziny i był on przede wszystkim wiązany z budowaniem przyszłości, mocno za to podkreślano komponent seksualności i innego rodzaju fizyczności (np. czułość, przytulanie czy całowanie), co można wytłumaczyć wiekiem respondentów rozpoczynających samodzielne życie; (3) pojawił się bardzo mocno eksponowany komponent tolerancji, dawania partnerowi marginesu swobody.

²¹ Fleischer, *Polska symbolika kolektywna*, s. 134.

Schemat 31. Profil semantyczny symbolu kolektywnego „przyjaźni”.

Z kolei o przyjaźni Michael Fleischer pisze: „Przyjaźń jest ważnym słowem, charakteryzowanym przy pomocy sześciu innych [dobro, miłość, wierność, tolerancja, prawda, wiara – G.H.], a samo charakteryzuje siedem słów [dobro, dobroć, dom, miłość, pokój, rodzina, wierność – G.H.]. Obok typowo leksykalnych komponentów znaczeniowych, pojawiają się, czego można się było spodziewać, także komponenty kulturowe, jak np. połączenie z miłością, wiernością, tolerancją, prawdą i wiarą. Względnie duży rozrzut opisów pokazuje, że chodzi tu wyraźnie o istotne słowo, pokrywające wymienione obszary i mogące mieć bardzo szerokie zastosowanie”²². W obszarze pojęcia przyjaźni w wypowiedziach studentów nie pojawiło się nawiązanie do uczucia, miłości, dobra, prawdy i wiary.

Z przeprowadzonych przeze mnie badań wynika, że profile semantyczne mocno ustabilizowanych symboli kolektywnych miłości i przyjaźni ulegają powolnej ewolucji od podejścia kolektywistycznego ku indywidualistycznemu. Młodzi ludzie odchodzą od postaw romantycznych, opartych na wartościach abstrakcyjnych, w kierunku postaw racjonalistycznych, nastawionych na konkretne korzyści własne i partnera, jakie można uzyskać w związku. Wskazuje na to także zacieranie się znaczenia braterstwa jako więzi między osobami niespokrewnionymi. Zjawiska tego jednak nie oceniam, wskazuję jedynie na pewne tendencje.

ANKIETA

1. Czym się różnią?

Miłość	Przyjaźń	Braterstwo
1)	1)	1)
2)	2)	2)
3)	3)	3)

²² Tamże, s. 152.

2. Jakie cechy musi posiadać twój przyjaciel?

1.
2.
3.

3. Jakie cechy musi posiadać osoba, którą kochasz?

1.
2.
3.

4. Czego nie wybaczysz swojemu przyjacielowi?

5. Czego nie wybaczysz osobie, którą kochasz?

6. Co jesteś gotów zrobić dla swojego przyjaciela?

7. Co jesteś gotów zrobić dla osoby, którą kochasz?

8. Czy masz przyjaciela?

9. Jak okazujesz swoją przyjaźń na co dzień?

10. Czy kochasz kogoś?

11. Jak okazujesz swoją miłość na co dzień?